

політики. Абурудними є сентенції про керування "політичною доцільністю", про те, що зміни Конституції парламент приймав, керуючись політикою, а не правом, що політика домінує над правом. Ми і ведем мову про правову політику як невід'ємну складову політики взагалі, щоб підкреслити - політика для політики, політика в "чистому" виді не існує. Політика завжди має відтенок - економічний, фінансовий, аграрний, кув'ятурологічний і ін. А формою виразу політики має бути право. Неправова політика, як і аморальна політика, - не політика, а політиканство. А це вже проблема для дослідження фахівця із соціальної палоготії.

Листова С.Я.

доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Природні права людини як основа Конституції України

Проблему реформування конституційного законодавства не слід зводити лише до прийняття нової Конституції України або ж до внесення змін до чинного Основного Закону України. Цей процес має торкатися багатьох доктринальних проблем, які лежать як в площі конституційного права і права взагалі, так і філософських категорій та понять. Значення Конституції полягає, в першу чергу, в тому, що це нормативний акт, який кожну свою статтю, кожну норму спрямовує на захист прав людини і громадянина. Цій ідеї присвячено не тільки розділ другий "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина". Це і норми, що містяться в розділі "Завгальні засади", наприклад, ст. 3 Конституції "Людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю". Це і норми, що містяться в розділі V "Президент України", наприклад, ст. 102 "Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина". Норми, які захищають права людини містяться і в розділі XII "Конституційний Суд України", наприклад, ст. 152 "Матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовуються державою у встановленому порядку". Такі приклади можна привести стільки, скільки статей в Конституції, адже цей нормативний акт - основа гарантії захисту демократії, що розуміє під собою додержання прав і свобод людини. Але вживаючи термін "право" слід зважати на те, який зміст ми в нього вкладемо, які саме права людини потребують захисту, які права захищає закон, тобто виникає проблема визначення змісту феномена "право".

Концепція прав і свобод людини як способу утвердження її гідності - явище порівняно нове у філософській і політико-правовій думці. Тільки у двадцятому столітті вона набуває глобального характеру, коли права людини визначаються як головна цінність суспільства і держави і отримують закріплення у відповідних нормативних актах. Але в цьому конкретному слід відмітити, що в міжнародно-правових актах відсутня дефініція прав і свобод. В окремих документах спеціальних організацій ООН, які займалися розробкою Загальної декларації про права людини,

звертає увагу на себе те, що стосовно універсальної дефініції прав людини загальної згоди не було досягнуто. Ця обставина була пов'язана із культурними, ідеологічними та соціальними особливостями тих країн, які брали участь у розробці цього документа. Суд з прав людини вносить, на перший погляд, протилежні рішення по справах із однаковою фактикою, приймаючи до уваги те, яка саме країна є відповідателем у Суді.

Основний регіональний документ по правам людини, а саме Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, формулюючи основні правові принципи їх захисту, ґрунтується виключно на ідеї природних прав людини, в той же час, зобов'язуючи держави, які приєднуються до цієї Конвенції брати на себе зобов'язання імплементувати норми щодо захисту цих прав в національне законодавство, що перетворює природні права в права позитивні, тобто права, які регулюються законом. Таким чином, колишні в розумінні природних і позитивних прав, замість того, щоб отримати своє вирішення, ще більше поглибилися, а декларативність міжнародних норм про права людини і їх захист набула загального характеру.

Пірна між розумінням прав людини як природних і як позитивних стає ще глибшою, коли в міжнародних документах універсального і регіонального характеру мова йде про те, що держави не тільки повинні закріпити ці права на нормативному рівні, тобто надати їм законного, позитивного характеру, а і створити механізми, які гарантуватимуть здійснення і захист цих прав. Тим більше, що в цій же Конвенції мова йде про те, що офіційні органи держав - члени Ради Європи зобов'язані додержуватися законності і норм права. Права людини регулюються виключно на рівні закону, який повинен бути сформований чітко і зрозуміло і оприлюднений (опублікований). Тільки на рівні закону встановлюється і обмеження прав.

Вчені, які намагалися зрозуміти суть права і дати його визначення, дуже часто розуміли під цим терміном різні за змістом феномени, називаючи їх одним терміном "право". Основна ідея, яка лежить в розумінні права і робить практично неможливим його універсальне визначення, є надзвичайно простою і одночасно надзвичайно складною. Цей дуалістичний підхід виправдовується складністю самого феномена. Спрощено це виглядає як дуалізм матерії і свідомості, земного і божественного, фізичного і матеріального. Право - це те, що належить людині від Бога, від народження, невд'ємне від людини, це те, що робить людину людиною, відділяючи її від інших живих створінь, практично це те, що можна назвати невд'ємною ознакою людини - життя, здоров'я, честь, гідність. І право - це закон, це норма, це міра дозволеної поведінки. Це те, що сформульоване відповідними державними органами, право пощ дозволяє, щоб заборонне, і саме головне - містить санкцію за своє порушення. Одне слово, один термін - "право", а фіксує зовсім різні феномени.

Мова сьогодні йде про два феномени, які ми по незрозумілій причині називаємо однаково "право" - одне із яких є природним, невд'ємним і не обмежуваним (хоча навард чи не відповидає сучасним реаліям життя). Відносини, які цим "правом" регулюються не є правовими, і, відповідно, державою не охороняються. Всі проблеми, які виникають в сфері цього "права" повинні вирішуватися і вирішуються самими його носіями. Держава не повинна, та і не має можливості в ці відносини втручатися. Сьогодні

людина дуже обмежена в такого роду правах, їх небагато, але все-ж вони є. Не можна обмежити людину користуватися доступними їй благами довільно, не можливо обмежити сферу інтимних стосунків. Але тут виникає і другий аспект цієї проблеми – нормативне регулювання суспільного життя, перетворення суспільних відносин у правові відносини за допомогою механізму правового регулювання. Не можна і неправильно заперечувати існування цих двох "прав" – природних і позитивних, але давайте подивимося, чого варте природне право без закріплення його в законі? Чи може держава створювати правові гарантії, правові принципи того, що, по суті, залишається за межами державного регулювання?

Позитивне право і природне право – це два взаємопов'язаних і в той же час протилежних феномени. В різні періоди розвитку різних держав співвідношення між цими правами було неоднаковим, змінювалось. Сьогодні Конституція України проголошує нашу державу правовою і це вимагає, щоб її правова система була підпорядкована захисту природних прав людини. Розглянемо наприклад, що вважається об'єктом такого злочину як вбивство. Безумовно, кожен зразу ж відповість – життя людини як її природне право, яке не може бути обмежене, яке є невід'ємним, притаманним людині від народження.

А тепер слід замислитися над тим, хто дає людині право на життя? Якщо людина народжується мертвою, то це вже не людина, і Кримінальний кодекс не бере цей об'єкт під свою охорону – немає людини, немає права. Ми вважаємо, що вираз "право на життя" є дещо некоректним, адже життя слід розглядати як невід'ємну ознаку людини, і ставити це право (принаймні на рівні термінології) в один ряд із такими правами, як, наприклад, виборче право, яке явно залежить від волі законодавця наряді чи правління.

Основним фундаментальним правом людини є право на життя – сьогодні це сприймається як аксіома. Але давайте подивимося, чи дійсно воно є таким абсолютним і невід'ємним, як його хочуть представити прибічники школи природного права.

По-перше, це право знайшло своє закріплення в численних нормативних актах, починаючи із Загальної декларації ООН 1948 р. і закінчуючи законодавством практично всіх країн світу. Саме це є свідченням його нормативного характеру, і, таким чином, право на життя повністю відповідає визначенню, яке дається правовій нормі з точки зору позитивної школи права.

По-друге, чи дійсно воно є невід'ємним – тут ми повинні згадати, що смертна кара в Україні була скасована тільки в 1999 році і то під тиском Ради Європи, під загрозом припинення членства нашої країни в прому впливовому міждержавному об'єднанні. Україна поспулилася і замість смертної карі передбачила ще більш негідське і жорстке покарання – довічне позбавлення волі. І це в той час, коли декларується принцип, що всі люди народжуються вільними і рівними, і їх права є невід'ємними. Хто може відповісти на питання, що важливіше для людини – життя чи свобода? Адаже в основних міжнародних документах мова йде про те, що в окремих випадках свободу можна обмежити, а в кримінальному законі мова йде про повне позбавлення людини її невід'ємного права на свободу. Тому невід'ємність цього права досить відносна, а довічне позбавлення волі також є не обмеженням, а позбавленням природного права.

По-третє, за законодавством нашої країни людина не може розпоряджатися життям іншої людини. За це вона несе покарання як за вбивство. Але питання полягає в тому, що людина не може розпоряджатися і власним життям, якщо вести мову не про риліне і нецивілізоване самогубство, а про законну і гуманну евтаназію. В Україні евтаназія є синонімом умисного вбивства.

По-четверте, розпоряджатися своїм правом на життя людина не може, хоча суть природного права складається саме із того, що людина сама вирішує свою долю, а розпоряджатися життям іншої людини, якщо розуміти термин "людина" в широкому плані, в розумінні позиції природного права, може – тут мова вже йде про аборт і про штучне запліднення. А це вже галузь суворо регламентована законом і ні про які природні права мова не йде, тут все залежить від нормативного регулювання.

Все викладене дає нам підставу дійти висновку, що "право на життя" слід сформулювати і розуміти як "право на охорону життя", адже саме так сформульоване право на охорону здоров'я. Держава не може гарантувати, що людина народиться здоровою, так же як не може гарантувати, що людина народиться живою. Тому держава має брати на себе обов'язок охороняти життя, створювати систему охорони здоров'я. Тобто мова йде про те, що держава регулює і охороняє те, що вже є у людини від народження. Держава охороняє ці невід'ємні ознаки людської особистості від незаконних посягань, тобто на нормативному рівні формулює правила поведінки людей, в якій встановлює певні обов'язки і заборони – не посягати на життя, здоров'я, внаслідок чого.

Нормативне регулювання суспільних відносин має, крім багатьох інших, дві основні риси: по-перше, воно обмежує природні права людини в інтересах інших людей, держави і суспільства в цілому, а, по-друге, воно є єдиною можливістю встановити правові гарантії дотримання прав і свобод людини. Безумовно, якщо мова йде про правову державу як той абстрактний ідеал, якого намагається досягти сьогодні держава.

Є країни, в яких механізм правового регулювання діє ефективно і це інді навіть створює ілюзію, що дотримання так званих природних прав людини здійснюється без втручання держави. Це країни з низьким рівнем корупції, з правовою традицією, яка дозволяє як державним чиновникам, так і пересічним громадянам підтримувати високий рівень правопорядку в країні, це країни, в яких законодавство відривається високим ступенем наукової логіки і справедливості. На жаль, до таких країн віднести Україну сьогодні не уявляється можливим.

І держава, в яких правова традиція не є такою сильною, норми права не є тим обмежувачем, який дозволяє державі впливати на населення шляхом прийняття чесних і справедливих законів. Люди попросту цим законам не довіряють, адже ці закони не захищають їх інтереси, їх блага – те, що ми намагаємося назвати природними правами. Це відбувається тому, що самі державні діячі поводяться не логічно, в боротьбі за владу забувають про інтереси громадян, самі порушують закони. А самі закони нелогічні, судові процеси, судові розслідування залишаються неакцінтованими. Існують природного права і його посягали ціні тим, що він формулює ті основи, ті принципи, які потім закріплюються у вигляді правових норм – тобто виникає інститут позитивного права. Зразок все менше природних прав людини, які не були б закріплені в законі і не регулювались б ним.

В основному, це стосується тієї сфери життєдіяльності людини, яка називається особистою сферою, сферою сімейних та інших суто приватних відносин.

На нашу думку, природні права – це ті, які не можуть бути і не повинні бути врегульовані законодавством. Вони є нечисленими, вони не породжують обов'язків, держава їх не гарантує і не охороняє, адже вони не входять в механізм правового регулювання. Люди самі вирішують, як їм поспіяти в тому чи іншому випадку. Але якщо прийнято невірне рішення і особі нанесено шкоду, то звернутися за допомогою до держави людина не може, адже те, що порушене, це не право, воно не закріплене в нормативному акті, за поведінку учасників таких відносин відповідальність вони самі.

Не зменшуючи ролі соціального, природного в житті людини, нам все ж хочеться провести чітку межу між природними якостями, ознаками людини і позитивним правом, яке на цих ознаках базується, регулюючи поведінку людини, яка народилася живою, здоровою, вільною. Але називати ці риси правами некоректно, адже право – регулятор суспільних відносин і не законодавець вирішує народитися людині здоровою чи хворою. Його завдання – створити таке законодавство, таке право, при якому жива, здорова, вільна людина була б захищена від посягань на її природні блага та інтереси.

Як висновок, хотілося б наголосити на відомій кожному юристу сентенції – *ius lex, sed lex (закон суворий, але не закон)*. Проблема полягає не в тому, щоб з'ясувати, що в нас закладене природою, а що державою, а в тому, щоб те, що закладене природою або дане від Бога гарантувалося і захищалося державою від порушень. В ідеалі – будь-який закон справедливий, якщо він захищає людину і її інтереси.

Нагорчак М.М.

доктор політичних наук, доцент Прикарпатського юридичного інституту ЛьвівУВС

Г.Г.Масарик про право як соціальний вектор взаємовідносин суспільства і держави

Аналізуючи концепцію права відомого політичного діяча минулого століття першого президента Чехословачької республіки Томаша Гаріка Масарика, ми прослідковуємо близьку до давньогрецької правової думки лінію між "правом" та "законом". Право розглядається ученим як сукупність етичних суспільних цінностей, які виступають соціальними регуляторами, а саме – справедливості, порядку, моральності та ін. Виходячи з концепції природного права, вчений вважає первинними етичні правові ідеали, котрі забезпечують умови людського існування, тоді як чинні нормативно-правові акти, встановлені державною законодавчою владою (позитивне право) – другорядними. Розглядаючи природне право як вічне, незвідільне, абсолютне право особи, вчений вказує, що визнання людини абсолютного цінністю є основною моральною аксіомою права: "...я думаю, що воно (право) виникло із моралі. Кодифікація правових уявлень утворює закон. І я завжди проводжу відмінність між законом і правом... Голосує право – це завжди прятання справжнього права... Природне право –

це політичні, соціальні ідеали. Природне право відпovídє моральності людини/душа та певних верств. Держава є охоронцем закону, але також і права, і справедливості – це єдиний міцний фундамент держави"^[1]. Окреже, за Г.Г. Масариком, найважливішим ціннісним критерієм права, правової культури, правового закону є мораль, тоді як природне право являє етичний ідеал, позитивне право відображає правову дійсність, яка виражається цим ідеалом. Право, підкреслює Г.Г. Масарик, є засобом для досягнення етичних цілей. Воно випливає із моральних принципів, тому ми не можемо змішувати право з моральністю, але й також не відділяємо його від його підґрунтя^[2]. Таким чином, на відміну від пануючої позитивістської теорії, представники якої зосереджували увагу на вивченні права, встановленого державою, і заперечували природне право, Г.Г. Масарик вважає, що позитивно-правові норми, що ґрунтуються на моралі і справедливості, є нічим іншим, як природним правом. Коли буде досягнута їх взаємозв'язаність, закон і право, вважає він, стають ідентичними. Розвиток права відбувається під впливом моралі. Саме вона керує його настановами й надає йому характеру "природності", моральної подолгати існуючий дуалізм природного й позитивного права і пропонує дослідникам розглядати право як феномен, який проявляється на різних соціальних рівнях і в різних іпостасях.

Вислужуючи прихильником природного права, Г.Г. Масарик в умовах розвитку юридичного позитивізму звернув увагу на те, що природне право досконале та вічне, а його норми є незмінними, проте саме право змінюється повільно і еволюційно. Саме природно-правова аргументація, а не послання на історичне право, служила основою для обґрунтування права чехів на самовизначення, що привело до серйозних суперечок з пануючим тоді юридичним позитивізмом та прихильниками чеського державного історичного права. Останні виходили з фікції безперервності цього права у кодифікованому правопорядку, а тому не визнавали жодних інших правових норм, зокрема етично обґрунтованих норм природного права.^[3] Вказуючи на нерівність природного права, вчений вважає, що саме воно зобов'язує позитивне право відтворювати природні норми. "На якій підставі я повинен приймати позитивне право?... Ішло тому, що мене до цього може примусити державна влада? Крім цієї примусової влади, немає іншої підстави? Саме підстави, кажу я, а не просто зовнішнього примусу. На не відповідають... філософи права, юристи та політики з їх природно-правовою теорією, яка позитивному праву слугує основою – основою в смислі (внутрішньої) рушійної сили"^[4]. Відмежовуючись від позитивістсько-правової теорії, вчений говорить про необхідність дотримання норм позитивного права як "етичних мінімумів", що походять від природного права. Однак, при такому підході заглиблюється відкритий питання про те, як бути з легитимністю тих правових норм, які не є породжені природним правом? Формуючись як опозиційний парламентський політик, Томаш Масарик розглядає допирання державних функцій правовим способом як само собою зрозумілу вимогу до держави, яка демократизується. Тому Масарикове відхилення норм позитивного права не означає заперечення обов'язковості їх виконання як нелегітимних. "Закон, – вказує він, – як чинне позитивне право задовольняє правників-практиків і мусить їх задовольняти. Особливо підходить їм кодифікований, писаний позитивний